

5. Андреев А. Б. Экспертная система анализа знаний как инструмент контроля усвоения зачетных единиц / А. Б. Андреев, Ю. Е. Усачев // Проблемы введения системы зачетных единиц в высшем профессиональном образовании: материалы к Всерос. совещ. 23 апреля 2003 г., Москва / под ред. В. Н. Чистохвалова. — М. : Изд-во РУДН, 2003. — 100 с.

*Надійшла до редколегії 09.11.2012 р.*

УДК 82.09.007

О. Л. БІЛИЧЕНКО

### ЕТАПИ КОМУНІКАЦІЇ В СИСТЕМІ «ЛІТЕРАТУРА»

*Спроба дослідити комунікативний зв'язок тексту і реальності в процесі читання художнього тексту. Автор намагається простежити взаємодію письменника і культурного простору в інформаційному середовищі.*

**Ключові слова:** комунікація, інформаційне середовище, художній текст.

*Попытка изучить коммуникативную связь текста и реальности в процессе чтения художественного текста. Автор пытается проследить взаимодействие писателя и культурного пространства в информационной среде.*

**Ключевые слова:** коммуникация, информационная среда, художественный текст.

*In this article we made an attempt to study communicative connection between text and reality in the process of reading of literary work in the system of literature. The author tries to trace the process of entering in the text, interaction of a writer and cultural space in informational environment.*

**Key words:** communication, informational environment, text of fiction.

Як відомо, література, відображаючи характер засвоєння духовних цінностей, ілюструє всі зміни в культурі суспільства. Саме вона визначає глибину й обсяг знань, норм і цінностей, поле індивідуальних варіантів розвитку особистості, відіграє роль акумулянта культурних цінностей та джерела формування світогляду.

У словесних визначеннях літературної комунікації нечітко розрізняють поняття «текст» і «твір», часто використовуючи їх як синонімами. Найпоширеніше літературна комунікація — це такі елементи: автор — текст — читач — традиція — реальність.

У системі літературної комунікації наявний не художній твір, а текст. Це відбувається саме тому, що у відносинах «текст — читач» немає зворотного зв'язку, не закладена умова читацької оцінки тексту, коли читач шанобливо вклоняється перед твором мистецтва. Це передбачає наявність інших елементів у системі,

коли текст замінюється твором, що має різноспрямованість: автор — художній твір — читач — традиція — реальність.

Кінець ХХ ст. та початок ХХІ ст. засвідчили значне посилення інтересу науковців до різноманітних проблем комунікації. Стрімко поширюючись, комунікаційні знання охоплюють усе більший простір. Комунікація є комплексною сферою сучасного наукового знання, що органічно синтезує в собі результати досліджень багатьох наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уявлення про художню літературу як комунікаційну систему і необхідність системного підходу до її вивчення на різних рівнях, мають свою традицію. Можна згадати праці Р. Якобсона 20-х рр. минулого ст., його думки про систему поетичної мови і плідні ідеї Ю. Тинянова. Прагнучи зрозуміти складові художнього твору, він використовує поняття «система» для визначення організації тексту. Зокрема в книзі «Стихотворная семантика» (1923) розроблені положення про вплив словесної конструкції на глибинний зміст твору.

У тезах «Проблемы изучения литературы и языка» Ю. Тинянов першим пунктом висуває вимогу чіткості теоретичної платформи і системного розвитку науки [10, с. 502].

У працях Д. Лихачова, Ю. Лотмана, Ю. Тинянова [6; 7; 8; 10] художній текст розглядався як культурний універсум, узагальнена модель світу, комплекс світовідчуття письменника, його філософських, естетичних, релігійних і моральних поглядів та його висловлювання за допомогою системи знаків, кодів, символів, мотивів, міфологем.

Текст як одиниця літературно-художньої комунікації став спеціальним об'єктом досліджень, що визначаються структурно-семіотичною спрямованістю, зокрема праці Ю. Лотмана «О двух моделях коммуникации в системе культуры», «Текст в тексте», «Текст и его функция», «К проблеме типологии текстов», «Семиотика культуры и понятие текста».

Розвиток думок про комунікаційний зв'язок у літературі, «конструкції» і глибинного смислу йдеться в дослідженнях багатьох вітчизняних і зарубіжних авторів. Терміни «система» і «конструкція» поступово стають звичними.

Розгорнуте визначення літератури як системи навів свого часу Д. Лихачов: «Под системой литературы я подразумеваю определенное соотношение ее частей между собой: видов литературы (переводной и оригинальной, церковной, исторической, естественнонаучной, публицистической и пр.), ее жанров, ее отдельных произведений. В понятие системы литературы входит кроме того и отношение литературы к другим областям культуры: к науке, религии, общественной мысли, различным искусствам, фольклору и пр. Наконец, к системе литературы относится и ее отношение

к исторической действительности, соотношение с которой составляет самую существенную часть системы» [6, с. 45].

Висловлюючи думку про необхідність вивчення комунікаційної системи літератури, М. Науман наголошує на тому, що автор, твір і читач, процеси створення, читацького сприймання та існування літератури взаємопов'язані і створюють певну систему взаємостосунків [9, с. 93]. Зв'язок «автор-читач» запропонований як «історичний договір» між «творцями» і «читачами».

Ідея взаємозалежностей і зворотних зв'язків, підпорядкування внутрішньої організації твору загальній системі є достатньо важливою. Саме вона є основою того погляду, що пропонує Ю. Лотман, котрий розумів під системою елементи не в їх ізольованій сутності, а у взаємній співвіднесеності, зіткненнях, що являють собою «ієрархію відносин» [8]. Концепція Ю. Лотмана базується як на думках Ю. Тинянова, так і на сучасній теорії систем.

Значимими виявилися думки О. Кривцуна, який розглядав літературний текст як відображення свідомості [4, с. 87]. Науковець переконував, що тексти закарбовують різні форми соціальної пам'яті, міфологічні і наукові уявлення про людину епохи.

Художні твори відображають різні структури історичної психології з їх особливими формами поєднання раціонального і не-свідомого, архетипового і новаторського. Теоретичним аспектам співвідношення текстів художньої літератури, категорії автора в процесі художньої комунікації присвячені праці О. Кагановської, О. Лапко, Е. Шестакової [3; 5; 12].

Сутність тексту як комунікативної системи визначається дією закону його системної комунікації і передбачає функціональну та якісну визначеність тексту. В дослідженнях цих авторів розглянуто основи системно-комунікативної концепції тексту, де він є цілісною підсистемою акту мовленнєвої комунікації. Автори визначають текст як систему значень і знакових послідовностей, утілюючи модель сполучення комунікативної діяльності адресата та відправника повідомлень. З огляду на праці Черняхівського та Колшанського 80-х рр. про комунікативну природу тексту, дослідники розглядають його двоспрямованість.

Проте деякі принципово важливі питання, зокрема сприйняття реальності, нових відносин тексту з реальністю, потребують подальшого вивчення.

**Метою** є виокремлення етапів комунікаційного зв'язку тексту і реальності в системі «література».

Поставлена мета потребує вирішення таких завдань:

- визначити місце підсистеми «текст — реальність» у системі «література» в нових соціально-комунікаційних умовах інформаційного суспільства;

- розглянути особливості підсистеми «текст» та її основні елементи;
- визначити зв'язок підсистем автора, читача, традиції та реальності;
- з'ясувати напрями, зміст та взаємозалежності в комунікативному зв'язку «текст-реальність»;
- простежити системно-процесуальну структуру комунікативних зв'язків у системі «література».

Відповідно до мети і завдань застосовано загальнонауковий, системний і комплексний підходи, які надають можливості адекватно відображати всю багатоманітність і складність комунікативних зв'язків.

Перш за все необхідно зазначити, що в літературі твір існує у формі писемного або друкованого тексту. Він, на відміну від твору в усній народній творчості, має конкретного автора або співавторів у тому разі, коли творчість є анонімною.

Літературний твір створюється і живе у зв'язку з оточуючим середовищем. Між автором і читачем, з одного боку, і традицією і реальністю — з іншого, існує прямий і зворотній зв'язок: автор і читач — особи, на які впливає матеріальне і духовне середовище і які впливають на них. Між твором і реальністю, як і між твором і традицією, існують відносини між автором і читачем.

Термін «система» походить від грецького слова *systema*, що означає цілісність, яка складається з частин. Визначення системи існує в різних галузях знань у вузькому і широкому смислах — і як закономірно організована сукупність однорідних елементів, і як сукупність систем і підсистем. Поняття системи допускає різний ступінь системності. Підсистеми в різних науках неоднакові і потребують власного опису з урахуванням їх специфіки.

У системі «література», за переконанням Ю. Лотмана, відносини «автор — текст» і «текст — читач» мають спільний ланцюг — «текст», тому їх відносини між собою — відносини кореляції [8, с. 45].

В акті художньої комунікації Ю. Лотман убачав прямий зв'язок від автора через твір до читача. Наявністю кореляції в цьому разі зумовлена залежність читацького сприйняття (відносини «текст — читач») від авторської інтенції (відносини «автор — текст»).

Слід зауважити, що початок третього тисячоліття — це певний етап розвитку людської цивілізації — створення глобального інформаційного суспільства, в умовах якого постає необхідність переглянути відносини текстів з реальністю. Постмодерністське світосприйняття відкидає опозицію «реальність — текст». Постмодернізм сприймає весь світ як текст; текст не відбиває реальності, а створює багато реальностей, які часто не залежать одна від одної. Реальне і віртуальне дорівнюється одне одному.

Адекватним інструментом сприйняття реальності, нових відносин з реальністю в постмодерністську епоху виявився гіпертекст, а інформаційне середовище — новим середовищем його застосування і перебування.

Послідовність елементів у системі «література» визначається процесом створення і функціонування твору: автор продукує твір, яким захоплюється читач. При цьому елементи «традиція» і «реальність» характеризують умови, за яких текст може стати художнім твором, але може і не стати. Головна роль належить читачеві.

Саме твір є осередком зв'язків і відносин між автором і читачем. Первинний комунікативний ланцюг системи складається з трьох елементів, у ній наявні дві підсистеми — «автор — твір» і «твір — читач».

Відносини автор — твір зафіксовано в тексті, таким чином вони константні. Відносини твір — читач, навпаки, мінливі, залежать як від неоднорідності читацької аудиторії, так і від часу. Твір у свідомості читача постійно переоцінюється. Між двома підсистемами існує зв'язок. Тільки в системі «автор — твір — читач» біографічний автор набуває статусу «художнього автора», написаний текст стає художнім твором, а його читач — читачем, який надає твору статусу художності.

Важливу роль відіграють прямі та зворотні зв'язки автора до читача і від читача до автора через твір, без яких існування художньої літератури неможливе. Порушення прямого зв'язку призводить до порушення процесу комунікації, а порушення зворотного зв'язку унеможлиблює функціонування тексту літературного твору.

Варто зазначити, що дослідники значну увагу приділяли традиціям, які автор свідомо наслідував. Реальність поставала поєднанням життя і творчості письменника з певною соціально-історичною епохою.

У системі «автор» виокремлюють наявність двох елементів: біографічного автора й автора — суб'єкта свідомості, вираженням якого є «весь твір письменника». Тут наявні ідеальний і матеріальний аспекти, при цьому головним є ідеальний. Саме на його рівні відбувається діалог свідомості автора і читача, в результаті чого здійснюється перетворення матеріального тексту в духовну цінність — художній твір.

Входження до простору культури соціуму може здійснюватися через текст, читання його образів, символів, діалог з автором. Під час комунікації відбувається процес переходу від мовної комунікації до Я-екзистенції, коли особистість сама стає творцем, набуває нових якісних оцінок.

Як самосвідомість культури, твори літератури відтворюють певний тип художньої свідомості, характеризують певний культурно-

історичний тип людини, реагують на всі зміни в духовному житті суспільства, в його емоційно-чуттєвій, побутовій, інтелектуальній і філософській сферах.

Наявність прямого і зворотного зв'язків у системі свідчить про те, що продукт творчості художника не перестав бути носієм інформації, а став художнім твором. Складність системи «література» — не тільки в поєднанні п'яти необхідних елементів, а перш за все в тому, що система «література» має матеріальний і ідеальний аспекти. В її матеріальному аспекті кожний компонент може бути об'єктивованим. Автор — певна особистість з власною біографією: Пушкін або Лермонтов. Твір — його рукопис або надрукована книга. Читач — споживач цієї книги. Традиція — коло попередників, на яких автор орієнтується.

Система набуває матеріального аспекту завдяки ставленню читача до твору. Читач, який визнав художню цінність твору, сприяє його популяризації, тиражує його, морально і матеріально підтримує автора — свого сучасника, збирає відомості про письменника. Про це свідчать випадки зберігання читачем з ризиком для життя рукописів і книг, що підлягали цензурній забороні, переписування в добу середньовіччя текстів улюблених творів, придбання книг для власних бібліотек, великі тиражі та перевидання популярних творів і пов'язане з цим збільшення авторських гонорарів, анекдоти, що розповідають про автора.

Оскільки поняття комунікації означає процес передачі інформації від однієї системи до іншої, фіналом цього процесу є використання одержаного повідомлення. В літературній комунікації його завершенням є інтерпретація тексту. Це сталий процес, під час якого читач стає суб'єктом спільного творчо-рецептивного процесу. Він не просто сприймає текст як готову даність, а відповідає на художню думку письменника аналогічними діями своєї художньої думки і сам ніби стає співавтором тексту.

Більшість дослідників, зокрема В. Доманський, виокремлюють у процесі літературної комунікації певні етапи: передкомунікативний, комунікативний і посткомунікативний [2, с. 32].

На першому етапі комунікації здійснюється орієнтація на сприймання тексту: читач налаштовується, концентрує увагу, включаються різні типи мислення й уяви. Реципієнт занурюється в свої думки, почуття, спогади. Про готовність особистості до комунікації свідчать самосвідомість і рефлексія.

Комунікативний етап починається з читання тексту. В процесі читання відбувається взаємозв'язок між експресією та імпресією, емоціями і когнітивною діяльністю. Читацька реакція багато в чому прогнозується письменником і стає передумовою естетичного сприймання. Реципієнт може дивуватися, хвилюватися, перейматися думками і почуттями героїв та автора. Читач

може співвідносити твір зі своїм життєвим досвідом, почуттями, думками і свідомістю.

Для другого етапу комунікації важливою є рецептивно-емоційна сторона комунікації. З обміну емоціями, враженнями і думками розпочинається майбутній діалог, який і буде виступати третім етапом комунікації.

Розглядаючи літературу як форму одночасного буття і спілкування людей різних епох, процес читання може бути представлений як зовнішня комунікація, як діалог у культурі: діалог з героями твору, діалог з автором, діалог з критиками і читачами в синхронному і діахронному часі.

Таким чином, читач, сприймаючи й інтерпретуючи текст, долучається до «великого діалогу». В цьому разі комунікативний процес — це пізнання художнього світу письменника, діалог з його ціннісними смислами, усвідомлення його світовідчуття. Текст розглядається як текст культури, а діалог відбувається в просторі культури як осягнення читачем духовної атмосфери культурної епохи й авторської моделі світу.

Але, на нашу думку, ця схема комунікативного зв'язку не зважає на те, що в реальній дійсності ці відносини не обмежуються трьома етапами і містять зв'язки в реальності і минулому досвіді літератури. Автор, створює твір, використовує традицію знань з урахуванням цієї традиції читачем.

Суттєвим є зв'язок автора з реальністю, з якою читач «звіряє» твір, визначаючи його цінність. Реальність впливає на долю автора і його творів. Одночасно — вона і є та реальність, що відтворена у творі і з якою читач співвідносить твір, читацьке уявлення про реальність, що залишається незмінною в усі часи. Традиція — це той досвід попередників або вплив культури, що свіdomо обирається автором і осягається незалежно від волі автора. Читач — конкретний читач тексту, який, подібно біографічному авторові, має власне обличчя і водночас здатен зрозуміти текст і перетворити його у власному сприйнятті на художній твір. Отже, тільки за наявності автора і читача, традиції та її співвіднесеності з реальністю художній твір стає головною і складною системою.

Стаття не може претендувати на повноту охоплення проблеми, на її всебічний аналіз. Вона лише підводить до подальшої роботи в цьому напрямі, що і становитиме перспективу дослідження.

#### Список літератури

1. Виноградов В. В. Проблема авторства и теория стилей / В. В. Виноградов. — М. : Наука, 1961. — 360 с.
2. Доманский В. А. Литература и культура: Культурологический подход к изучению словесности в школе / В. А. Доманский. — М. : Флинта, 2002. — 368 с.

3. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.05 / О. М. Кагановська. — К., 2003. — 32 с.
4. Кривцун О. А. Психологія творчества / О. А. Кривцун // Психологический журнал. — 1990. — Т. 11. — № 5. — С. 87.
5. Лапко О. Категорія автора у світлі художньої комунікації і системного розуміння літературного твору / О. Лапко // Вісн. Львів. ун-ту. — 2005. — Вип. 33, Ч.1. — С. 68.
6. Лихачев Д. С. Внутренний мир художественного произведения / Д. С. Лихачев // Вопр. лит. — 1968. — № 8. — С. 45.
7. Лотман Ю. М. Семиотика культуры / Юрий Михайлович Лотман // Избранные статьи. — Таллинн. — 1992. — Т. 1. — С. 312–313.
8. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Юрий Михайлович Лотман. — М. : Радуга, 1970. — 271 с.
9. Науман М. Литературное произведение и история литературы / Манфред Науман. — М. : Наука, 1984. — 560 с.
10. Тынянов Ю. Н. Поэтика. История литературы. Кино / Юрий Николаевич Тынянов. — М. : Наука, 1977. — 600 с.
11. Чернікова В. Э. Художня комунікація як об'єкт філософського дослідження (на матеріалі зарубіж. теорій ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філос. наук: спец. 09.00.04 / В. Є. Чернікова. — Х., 1998. — 32 с.
12. Шестакова Е. Г. Теоретичні аспекти співвідношення текстів художньої літератури та масової комунікації: автореф. дис. на здобуття наук ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.05 / Е. Г. Шестакова. — К., 2006. — 44 с.
13. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика / Р. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». — М., 1975. — С. 193–230.
14. Якобсон Р. О. Работы по поэтике: переводы / Р. О. Якобсон. — М. : Прогресс, 1987. — 460 с.

*Надійшла до редколегії 28.11.2012 р.*

УДК 002.5+303.22: 004.4

О. В. СМАГА

### ДОКУМЕНТ В ІНФОКОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО МОНІТОРИНГУ

*Проаналізовано роль і місце документа та документних комунікацій у процесах здійснення інформаційного моніторингу в різних сферах його використання.*

**Ключові слова:** документ, документальні потоки, документні комунікації, інформаційний моніторинг, інформаційні технології, інфокомунікаційні процеси, інформаційні системи.

*Проанализированы роль и место документа и документных коммуникаций в процессах осуществления информационного мониторинга в разных сферах его использования.*